

РОЗДІЛ III

Кадрове забезпечення професійної освіти і навчання

УДК 378:373.011.3-051:316.3-044.92

Кучерак Ірина Володимирівна,
кандидат педагогічних наук, докторант

Інститут професійно-технічної освіти НАПН України
03045, м. Київ, провулок Віто-Литовський, 98-а
Інститут професійно-технічного образования
НАПН Украины,
03045, г. Киев, пер.Вито-Литовский, 98-а
Institute of Vocational Education and Training
of the NAES of Ukraine,
03045, Vito-Litovskiy Line 98-A, Kyiv

АДАПТАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Постановка проблеми. ХХІ століття – початок нової інформаційної епохи. Це час активних змін і подальших пошуків перспектив розвитку та побудови суспільства знань, у якому освіта і освіченість стають особливо значимими цінностями, а об'єм і характер інвестицій у людські ресурси та інформаційні технології визначає вектор спрямованості та інтенсивність розвитку суспільно-економічної сфери. В таких умовах зростає потреба у професіоналах нової генерації, готових до перманентного самовдосконалення і неперервної освіти впродовж усього життя. Особливого значення означені аспекти мають для учителів початкової школи, які працюють із дітьми молодшого шкільного віку у найбільш чутливий період їх розвитку.

Зміна орієнтирів вищої освіти та впровадження нової освітньої парадигми передбачає формування не просто знаючого фахівця, а, насамперед, людини культури, для якої значення має не лише вузькопрофільна підготовка, а загальнокультурний розвиток творчого потенціалу і формування професійної культури. Однією з вагомих останніх характеристик складного феномена є соціальна мобільність, що проявляється, зокрема, в характері соціально-психологічної адаптації до нових динамічних реалій, які постійно змінюються, а отже, змінюються в сформованості адаптаційного потенціалу особистості [1, с. 5; 2; 3, с. 201; 4].

Зважаючи на глобальний характер і масштаб соціально-економічних трансформацій, проблема адаптації особистості майбутнього учителя початкової школи сьогодні особливо актуалізується. Її вирішення постає як одна із умов успішної професійної діяльності у школі І ступеня [5].

Аналіз основних досліджень та публікацій. Проблема адаптації особистості до змінних умов є предметом наукових розвідок укра-

їнських та зарубіжних науковців (О. Абдуліна, Є. Аврамова, А. Асмолова, М. Вебер, О. Галус, І. Ісаєва, Г. Кондратьєва, Н. Кузьміна, О. Леонтєв, А. Маркова, Н. Ничкало, В. Семіченко, В. Сластьонін). Однак найчастіше дана проблема досліджується у ракурсі кризових середовищ, коли особистість уже перебуває у складних обставинах. Зате стабільні періоди, які їм передують, не отримують належної уваги. Хоча не менш вагомим є дослідження адаптаційної готовності особистості до змін і порушень стабільності в соціокультурному просторі [6, с. 235-236], формування готовності до реалізації власного потенціалу, самопрезентації, ефективного пошуку роботи, самостійного життєвого вибору, плануванню кар'єри [3].

Доцільність розвитку адаптаційного потенціалу особистості посилюється в зв'язку з реалізацією стратегічних цілей в ракурсі реформування законодавства про освіту, в тому числі основних положень нового Закону України «Про освіту», який був прийнятий 5 вересня 2017 року, в якому наголошено на доцільність збагачення культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян для забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [7].

Формування цілей статті, постановка завдання. Метою публікації є дослідження проблеми розвитку адаптаційних можливостей особистості майбутніх учителів, здійснення аналізу базових понять дослідження (адаптація, адаптаційний потенціал), виокремлення критеріїв розвитку означеної інтегративної властивості особистості та факторів, під впливом яких формується адаптаційний потенціал майбутніх учителів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. В інформаційному суспільстві зростає потреба у майбутніх учителях початкової школи нового покоління, які здатні ефективно вирішувати нові нетипо-

ві професійні завдання, самостійно здобувати необхідні знання, уміння та навички, генерувати нові креативні ідеї; грамотно працювати із інформацією, вміти узагальнювати, висувати і обґрунтовувати гіпотези вирішення проблем та зіставляти їх із альтернативними варіантами вирішення, робити аргументовані підсумки; самостійно працювати над розвитком власного інтелекту та підвищення культурного рівня [8, с. 37-38], бути соціально мобільними. Рішення таких завдань неможливе без розвитку адаптаційного потенціалу як системного утворення, що обумовлює межі адаптаційних можливостей і характер перебігу адаптації особистості у відповідь на вплив тих чи інших факторів і умов середовища [9].

Поняття адаптації вперше з'явилося у біологічних дослідженнях в якості визначення пристосування побудови та функцій організмів до умов існування чи звикання до них. Мета адаптації – збереження збалансованої діяльності систем, органів і психічної організації індивіда в умовах, що змінюються [10, с. 11]. Механізм біологічної адаптації організмів до оточуючого середовища закладений в основі еволюційних змін. Однак для людини окрім енвайронментальної не менш вагомою є культурна адаптація [11], що визначається активністю її особистості і виступає як єдність акомодатції (засвоєння правил і контактних патернів середовища, уподібнення йому) та асиміляції (перетворення середовища) [10, с. 12; 9].

У науковій літературі соціокультурну адаптацію визначають як процес первинного пристосування, засвоєння особистістю прийнятих норм, цінностей її соціокультурного оточення, у тому числі і мікросередовища з подальшим впливом особистості на це середовище [10, с. 12]. Адаптація передбачає пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин зі соціальними об'єктами, рольову пластичність поведінки, інтеграцію особистості у соціальні групи [12, с. 7].

Успішна адаптація проявляється в усвідомленні людиною своїх пріоритетних потреб, мотивів, цінностей, особистісних смислів, умінні адекватно сприймати оточуючу дійсність і швидко реагувати на нові фактори, при цьому проявляючи самостійність, ініціативність та оперативність у прийнятті рішень [10, с. 12], а також в узгодженні індивідуальних та групових потреб, інтересів, мотивів, цінностей, цілей, уявлень про допустимі способи досягнення цілей, про необхідні для цього зусилля.

Адаптацію розглядаємо і як процес, і результат, успішність якого залежить від рівня сформованості адаптаційного потенціалу – готовності особистості до структурних та рівневих

змін під впливом адаптогенних факторів [13, с. 52-54].

Адаптаційний потенціал – динамічна функціональна система, що об'єднує особистісні ресурси (зразки поведінки, знання, установки, стосунки), що забезпечують виховання і освіту особистості, її розвиток у культурі. Така система характеризує можливості особистості щодо продуктивного проходження адаптаційного періоду, формування прогресивних адаптаційних ефектів, розширення діапазону реагування і набування нових адаптаційних навичок [13, с. 52]. Важливим є і те, що адаптаційний потенціал не обмежується наявністю властивості витримувати певне адаптаційне навантаження, зберігаючи при цьому цілісність особистості, а забезпечує готовність до ускладнення адаптаційних завдань, перетворення структури і якостей адаптаційної відповіді для забезпечення гармонійних стосунків зі середовищем, оптимізацію психофізіологічної вартості адаптаційних перебудов і успішної реалізації поставлених цілей [9, с. 67-73]. В результаті адаптаційний потенціал стає той важливою інтегральною властивістю, яке забезпечує стабільно високу ефективність професійної діяльності..

Серед критеріїв розвитку потенціалу привертають увагу такі, як ступінь професійної суб'єктивності, рівень професійної самосвідомості, співвідношення професійних можливостей, ступінь актуалізації потенціалу особистості, особистісний комфорт при здійсненні професійної діяльності.

Серед факторів, під впливом яких формується потенціал, виокремлюємо: внутрішні (індивідуальний професійний досвід, мотивація, система цінностей, професійна самоідентифікація) та зовнішні (державна політика, ступінь розвитку демократичних цінностей, аспекти соціальної стратифікації суспільства, соціокультурний простір професії, що створює певні обмеження чи потенційні можливості).

Результат адаптації проявляється у досягненні рівноваги між інтенціями індивіда та його здатністю їх реалізувати у конкретних соціокультурних умовах, а також у відповідності цих інтенцій особистісному потенціалу людини. В результаті людина може не лише пристосуватися, а й пройти складний шлях «входження» і «вживання» у певну систему зв'язків та відносин, зможе розкрити свої творчі задатки, активно впливати на перетворення середовища, зберігаючи при цьому свою індивідуальність. Окрім того, важливо, щоб людина, адаптована до свого найближчого мікрооточення, могла виходити за його межі, розділяти більш загальні культурні зразки та цінності, оскільки тільки в такому випадку можливим є упорядкування і цілеспрямований розвиток її стосунків з ото-

ченням навіть в кризових соціальних ситуаціях [14].

Адаптаційний потенціал як інтегративна властивість особистості передбачає розвиток індивідуальних стратегій адаптації – своєрідних алгоритмів, способів, прийомів та стратегій задля ефективного подолання адаптаційних бар'єрів, включення у соціальні системи взаємодій з метою досягнення власних цілей і користі суспільства. При цьому проблема може бути вирішена шляхом запозичень в незмінному вигляді уже існуючих в арсеналі суспільства стратегій, методом модифікації і удосконалення окремих стратегій чи виробленням власних ексклюзивних алгоритмів [15]. Формування такого системного утворення передбачає дотримання цілого ряду умов, поміж якими – розвиток здатності до саморегуляції, формування мотиваційно-ціннісного компоненту, установки на творчу самореалізацію, рефлексію педагогічної діяльності.

Висновок. В сучасних умовах актуалізується питання «необхідності перегляду традицій-

них та пошуку нових підходів до формування особистості фахівця, зокрема, його різностороннього розвитку та соціальної адаптації в сучасному суспільстві» [16, с. 239]. Більше того, стійкий розвиток суспільства загалом та системи освіти зокрема можливий лише тоді, коли буде максимально реалізованим адаптаційний потенціал майбутніх учителів початкової школи, складне динамічне утворення, яке у багатьох аспектах визначає рівень професіоналізму. Формування адаптаційного потенціалу передбачає розвиток індивідуальних стратегій адаптації, включення у соціальні системи взаємодій, подолання адаптаційних бар'єрів, досягнення рівноваги між інтенціями особистості та здатністю успішно їх реалізовувати в певних соціокультурних умовах.

Означене дослідження не вичерпує усіх аспектів обраної проблеми. Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо у вивченні типових складнощів, які виникають у вчителів початкової школи на різних етапах професійної діяльності.

Література

1. Психологическая культура личности: коллективная монография / отв. ред. А.Ю. Нагорнова. – Ульяновск: Зебра, 2017. – 160с.
2. Нигматуллина И. Готовность к обучению в течение всей жизни: монография / И. Нигматуллина. – LAP Lambert Academic Publishing GmbH & Co., 2012. – 242с.
3. Психологическая культура человека: теория и практика: материалы научной конференции, 27–28 февраля 2012 г., Саранск / за ред. К. Романова. – Саранск, 2012. – 292с.
4. Адаптация личности в современном мире: межвуз. сб. науч. тр. – Саратов: ИЦ «Наука», 2011. – Вып. 3. – 110с.
5. Тарасова М.В. Взаимосвязь характеристик Я-концепции старшеклассников и показателей адаптации к образовательной среде [Электронный ресурс] / М. Тарасова // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – №4. – Режим доступа: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=9860>
6. Адаптация личности в современном мире: межвуз. сб. науч. тр. – Саратов: Научная книга, 2011. – Вып. 4. – 320с.
7. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page>
8. Пискунова Е. В. Подготовка учителя к обеспечению современного качества образования для всех: рекомендации по результатам научных исследований / под ред. акад. Г. Бордовского. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 79с.
9. Богомолов А. М. Личностный адаптационный потенциал в контексте системного анализа // Психологическая наука и образование. – 2008. – № 1. – С. 67–73.
10. Черникова, Е. Г. Состояние и противоречия социально-профессиональной адаптации молодых педагогов: социологический анализ: монография / Е. Черникова. – Челябинск: Изд-во ЧГПУ, 2010. – 184с.
11. Буряк В. В. Динамика культуры в эпоху глобализации : ноосферный контекст : монография / В. В. Буряк. – Симферополь : ДИАИПИ, 2011. – 462с.
12. Адаптация личности в современном мире: межвуз. сб. науч. тр. – Саратов: ИЦ «Наука», 2011. – Вып. 3. – 110с.
13. Традиции гуманизации в образовании: III международная научная конференция памяти Г. В. Дорофеева: сборник материалов // сост. Е.А. Седова, О. О. Петрашко. – М.: Вентана-Граф, 2014. – 212с.
14. Вольнская Л. Б. Социокультурная и личностная адаптация человека на различных стадиях жизненного цикла: учеб. пособие /Л. Вольнская. – М.: ФЛИНТА: НОУ ВПО «МПСи», 2012. – 168с.
15. Нивидничий Р. С. Проблема экологической деятельности мирового социума // Проблемы российского общества и мирового социума глазами молодежи. – Ставрополь: СевКавГТУ, 2005. – 321с.
16. Феномен університету в контексті «суспільства знань»: монографія (рукопис) / В. Андрущенко, І. Предборська, Є. Пінчук, І. Степаненко та ін. – К., 2014. – 256с.

References

1. Psihologicheskaya kul'tura lichnosti: kollektivnaya monografiya / отв. red. A.YU. Nagornova. – Ul'yanovsk: Zebra, 2017. – 160 s.
2. Nigmatullina I. Gotovnost' k obucheniyu v techenie vsej zhizni: monografiya / I. Nigmatullina. – LAP Lambert Academic Publishing GmbH & Co., 2012. – 242s.
3. Psihologicheskaya kul'tura cheloveka: teoriya i praktika: materialy nauchnoj konferencii, 27–28 fevralya 2012 g., Saransk / za red. K. Romanova. – Saransk, 2012. – 292 s.

4. Adaptaciya lichnosti v sovremennom mire: mezhvuz. sb. nauch. tr. – Saratov: IC «Nauka», 2011. – Vyp. 3. – 110 s.
5. Tarasova M.V. Vzaimosvyaz' harakteristik ya-koncepcii starsheklassnikov i pokazatelej adaptacii k obrazovatel'noj srede [Elektronnyj resurs] / M. Tarasova // *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya*. – 2013. – №4. – Rezhim dostupa: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=9860>
6. Adaptaciya lichnosti v sovremennom mire: mezhvuz. sb. nauch. tr. – Saratov: Nauchnaya kniga, 2011. – vyp. 4. – 320 s.
7. Zakon Ukraїni «Pro osvitu» [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page>
8. Piskunova E. V. Podgotovka uchitelya k obespecheniyu sovremennogo kachestva obrazovaniya dlya vsekh: rekomendacii po rezul'tatam nauchnyh issledovanij / pod red. akad. G. Bordovskogo. — SPb.: Izd-vo RGPU im. A. I. Gercena, 2007. — 79 s.
9. Bogomolov A.M. Lichnostnyj adaptacionnyj potencial v kontekste sistemnogo analiza // *Psihologicheskaya nauka i obrazovanie*. – 2008. – № 1. – S. 67–73.
10. Chernikova, E.G. Sostoyanie i protivorechiya social'no-professional'noj adaptacii molodyh pedagogov: sociologicheskij analiz: monografiya / E. Chernikova. – CHelyabinsk: Izd-vo .CHGPU, 2010. – 184 s.
11. Buryak V. V. Dinamika kul'tury v epohu globalizacii: noosfernyj kontekst : monografiya / V. V. Buryak. – Simferopol' : DIAJPI, 2011. – 462 s.
12. Adaptaciya lichnosti v sovremennom mire: mezhvuz. sb. nauch. tr. – Saratov: IC «Nauka», 2011. – vyp. 3. – 110 s.
13. Tradicii gumanizacii v obrazovanii: III mezhdunarodnaya nauchnaya konferenciya pamyati G.V. Dorofeeva: sbornik materialov // sost. E.A. Sedova, O.O. Petrashko. – M.: Ventana-Graf, 2014. – 212s.
14. Volynskaya L.B. Sociokul'turnaya i lichnostnaya adaptaciya cheloveka na razlichnyh stadiyah zhiznennogo cikla: ucheb. posobie / L. Volynskaya – M.: FLINTA: NOU VPO «MPSI», 2012. – 168 s.
15. Nividnichij, R.S. Problema ehkologicheskoy deyatelnosti mirovogo sociuma // *Problemy rossijskogo obshchestva i mirovogo sociuma glazami molodezhi*. – Stavropol': SevKavGTU, 2005. – 321 s.
16. Fenomen universitetu v konteksti «suspi'stva znan'»: monografiya (rukopys) / V. Andrushchenko, I. Predbors'ka, C. Pinchuk, I. Stepanenko ta in. – K., 2014. – 256 s.

Кучерак І. В. Адаптаційний потенціал особистості майбутнього учителя початкової школи в умовах сучасних соціальних трансформацій.

У статті розглянуто проблему розвитку адаптаційних можливостей особистості майбутніх учителів початкової школи. Актуалізовано необхідність підготовки фахівців нового покоління, здатних вирішувати нетипові професійні завдання, бути соціально мобільними. Автор підкреслює, що у сьогоденних умовах посилюються вимоги до рівня кваліфікації майбутніх учителів, які повинні бути готовими до перманентного самовдосконалення і неперервної освіти впродовж усього життя. Виняткове значення означені аспекти мають для учителів початкової школи, які працюють із молодшими школярами у найбільш чутливий період їх розвитку.

В публікації особлива увага звернена на те, що вирішення таких завдань неможливо без розвитку адаптаційного потенціалу як системного утворення, що обумовлює межі адаптаційних можливостей і характер адаптації особистості у відповідь на вплив тих чи інших факторів та умов середовища.

Автор підкреслює, що у сучасному інформаційному суспільстві перед учителем постають особливі вимоги. Мова йде про уміння вирішувати нові нетипові професійні завдання, грамотно працювати із інформацією, підсумовувати аргументовано; самостійно працювати над розвитком власного інтелекту та підвищенням культурного рівня.

У статті детально розглянуто поняття адаптації як механізму, що лежить в основі еволюційних змін, адаптаційного потенціалу, виокремлено умови успішної адаптації. Розглянуто критерії розвитку та фактори, під впливом яких формується адаптаційний потенціал як інтегративна властивість особистості. Зокрема підкреслено те, що результативна адаптація проявляється в усвідомленні особистістю власних потреб, цінностей, мотивів, умінні об'єктивно сприймати навколишню дійсність і оперативно реагувати на нові фактори, проявляючи при цьому самостійність та ініціативність у прийнятті рішень. Зроблено висновок про те, що формування адаптаційного потенціалу передбачає розвиток індивідуальних стратегій адаптації, включення у соціальні системи взаємодій, подолання адаптаційних бар'єрів, досягнення рівноваги між інтенціями особистості та здатністю успішно їх реалізувати в певних соціокультурних умовах.

Ключові слова: адаптація, адаптаційний потенціал, адаптаційні бар'єри, учитель початкової школи.

Кучерак И.В. Адаптационный потенциал личности будущего учителя начальной школы в условиях современных социальных трансформаций.

В статье рассмотрена проблема развития адаптационных возможностей личности будущих учителей начальной школы. Актуализирована необходимость подготовки специалистов нового поколения, способных решать нетипичные профессиональные задачи, быть социально мобильными. Автор подчеркивает, что в современных условиях усиливаются требования к уровню квалификации будущих учителей, которые должны быть готовыми к перманентному самосовершенствованию и непрерывному образованию на протяжении всей жизни. Обозначенные аспекты имеют исключительное значение для учителей начальной школы, работающих с младшими школьниками в наиболее чувствительный период их развития.

В публикации особое внимание обращено на то, что решение таких задач невозможно без развития адаптационного потенциала как системного образования, что обуславливает пределы адаптационных возможностей и характер адаптации личности в ответ на воздействие тех или иных факторов и условий среды.

Автор подчеркивает, что в современном информационном обществе перед учителем встают особые требования. Речь идет об умении решать новые нетипичные профессиональные задачи, грамотно работать

с информацией, делать выводы аргументировано; самостоятельно работать над развитием собственного интеллекта и повышением культурного уровня.

В статье подробно рассмотрено понятие адаптации как механизма, что лежит в основе эволюционных изменений, адаптационного потенциала, выделены условия успешной адаптации. Рассмотрены критерии развития и факторы, под влиянием которых формируется адаптационный потенциал как интегративное свойство личности. В частности, подчеркнуто, что результативная адаптация проявляется в осознании личностью собственных потребностей, ценностей, мотивов, умении объективно воспринимать окружающую действительность и оперативно реагировать на новые факторы, проявляя при этом самостоятельность и инициативность в принятии решений. Сделан вывод о том, что формирование адаптационного потенциала предполагает развитие индивидуальных стратегий адаптации, включения в социальные системы взаимодействий, преодоление адаптационных барьеров, достижения равновесия между интенциями личности и способностью успешно их реализовывать в определенных социокультурных условиях.

Ключевые слова: адаптация, адаптационный потенциал, адаптационные барьеры, учитель начальной школы.

Kucherak I. V. Adaptation potential of personality of a future primary school teacher in the conditions of contemporary social transformations.

The article considers the problem of development of adaptation abilities of future teachers of primary school. Actualized the need of training of specialists of new generation capable of solving atypical professional tasks, to be socially mobile. The author emphasizes that in today's conditions the requirements for the level of qualification of future teachers, which should be prepared for permanent self-improvement and continuous education throughout their life, are reinforced. These aspects are of especial importance for elementary school teachers who work with junior students in the most sensitive period of their development.

In the publication, special attention is drawn to the fact that the solution of such problems is impossible without the development of adaptive potential as a system education, which determines the limits of adaptive capabilities and the nature of adaptation of the individual in response to the influence of certain factors and environment.

The author emphasizes that in today's information society teachers face special requirements. We are talking about the ability to solve new, non-typical professional tasks, work with information competently, sum up reasonably; work independently on the development of their own intelligence and raising the cultural level. This article discusses the concept of adaptation as a mechanism, is the basis of evolutionary change, adaptive capacity, the conditions of successful adaptation. The author analyzes the development criteria and the factors that underpin the potential as an integrative property of the individual. In particular, it was emphasized that effective adaptation manifests itself in the awareness of the personality of their own needs, values, motives, the ability to objectively perceive the surrounding reality and respond promptly to new factors, while showing autonomy and initiative in decision-making.

It is concluded that the formation of adaptive capacity involves the development of individual strategies of adaptation, inclusion in the social system of interactions, overcoming adaptation barriers, achieving a balance between the intentions of the person and the ability to successfully implement them in specific social and cultural conditions.

Key words: adaptation, adaptive capacity, adaptation barriers, elementary school teacher.